

Könül Həsənova
Bakı Dövlət Universiteti(Azərbaycan)

“AZƏRBAYCANDA NOVRUZ” VƏ YA NOVRUZA ELMİ YANAŞMA

Açar sözlər: Novruz, mart, folklor, çərşənbə, məqalələr, folklorşünaslıq, bayram, mərasim, tədqiqat, mənəvi dəyərlər, əkinçilik

Azərbaycan xalqının qədim təbiət görüşlərini, yazın gəlməsini, əkinçilik və maldarlıqla bağlı etiqadlarını özündə əks etdirən ən böyük bayramlarından biri Novruzdur. Xalqımızın milli ruhunu özündə yaşadan, ata-babalarımızın mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin aynası olan Novruz bayramı 2009-cu ilin 30 sentyabrında YUNESKO-nun dünya xalqlarının qorunan qeyri-maddi mədəni irsi siyahısına daxil edilmiş, 2010-cu ilin 23 fevralında Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin 64-cü sessiyasında martın 21-i dünyada «Beynəlxalq Novruz günü» elan olunmuşdur. Bundan neçə il öncə isə, 1993-cü ilin martında mərhum prezident, ulu öndər Heydər Əliyev Novruza «Milli dövlət bayramı» statusu vermişdir. Bu, daha qədim tarixi olan milli mədəniyyətimizin, bayramlarımızın yaşaması, inkişafı üçün atılmış ən dəyərli və əvəzsiz addım idi

Təqdim edilən «Azərbaycanda Novruz» (“Çıraq” nəşriyyatı, Bakı, 2012)

kitabında da Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyatşünas, şərqşünas, tarixşünas və folklorşünaslarının bu bayramın milli dəyərlərini daha geniş təqdim etməyə imkan verən məqalələri (ilk qaynaqlar göstərilməklə) yenidən işıq üzü görmüşdür. «Azərbaycanda Novruz» kitabının nəşri onun elmi redaktoru Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, mərhum Azad Nəbiyevin adı ilə bağlıdır. Bu kitab bütün həyatını Azərbaycan folklorunun öyrənilməsinə, tədqiqinə həsr etmiş bir alimin elmə son töhfəsidir. Ömrünün son baharının məhsulu olan bu kitab Novruzun yaddaşlardan silinməməsi və gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün Azərbaycan folklorşünaslığına göstərilən böyük xidmətdir. Kitabın ilk bölməsindəki «Azərbaycanda Novruz» müxtəsər informatik məlumatının rus və ingilis dillərində nəşrini xalqımızın folklor dəyərlərinin dünyaya çatdırılması baxımından düzgün addım hesab etmək olar. Bu, Novruzla bağlı elmi-nəzəri fikrin bütün dünyada tanınması işinə verilən dəstək kimi dəyərləndirilməlidir. İstər bu informatik məlumatda, istərsə də kitabın II bölümündə çap olunmuş «Novruz sülh, dostluq və humanizm bayramıdır» məqaləsində Azad Nəbiyev Şərqi, eləcə də Azərbaycanın böyük bayramı olan Novruzun əzəli kökə malik tarixini, rəmzlərini, mənəvi-əxlaqi dəyərlərini, etiqadlarını oxucuların nəzərinə çatdırmışdır. Müəllif göstərməyə çalışmışdır ki, ruhunda humanizm idealları, sülh, dostluq olan bu bayram xalqımıza, el-obamıza, ailələrə bolluq, firavanlıq, əmin-amanlıq və xoşbəxtlik vəd edir.

Kitabın I bölməsində Akademik Bəkir Nəbiyev “Novruz bayramınız mübarək” məqaləsində Azərbaycan xalqının zəngin folklor mədəniyyətinin tərkib hissəsi olan Novruz bayramının erkən mifoloji görüşlərdən başlayaraq sivil mədəniyyətə doğru inkişafın ilkin dövründə təşəkkül tapdığını, Novruzun estetik düşüncədə hər cür siyasi görüşlərdən uzaq dünyəvi yaz bayramı kimi formalaşdığını, müasir Azərbaycanımızda ümummillət dövlət bayramına çevrildiyini qeyd etmişdir. Son vaxtlarda bu sahədə görülən işlər sırasında professor Azad Nəbiyevin nəşrə hazırladığı bu kitabı təqdirəlayiq hesab edərək çox yüksək qiymətləndirmişdir. Dosent Ədibə Paşayevanın

“Novruz dünyanı bəzəyir” adlı məqaləsində isə XX əsrdə, xüsusən Sovetlər dövründə Novruz bayramının qadağalara, yasaqlara məruz qalmasına baxmayaraq bu milli sərəvətimiz haqqında materialların toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində böyük zəhmətlər sərf etmiş F.Köçərli, Ə.Abid, H.Zeynallı, S.Mümtaz, Y.V.Çəmənəminli, M.H.Təhmasib kimi ziyalılarla yanaşı A.Nəbiyevin folklorşünaslıq sahəsindəki xidmətlərini kifayət qədər təqdirəlayiq hesab etmişdir. Həmin məqalədə Azərbaycan xalqının yaddaşında, qanında, canında qorunub saxlanılan Novruz bayramının yasaqlar dövründə necə yaşadılması barədə müəllifin xatirələri də yer almışdır. Kitabın “Azərbaycanda Novruz araşdırmalarından” adlanan II bölməsində Mirzə İbrahimov, Aida İmamquliyeva, Teymur Bünyadov, Azad Nəbiyev, Vasim Məmmədaliyev kimi tədqiqatçıların Novruzla bağlı elmi məqalələri yerləşdirilmişdir.

Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov Azərbaycanın ən qədim bayramlarından biri olan Novruzun xalqın mifoloji təsəvvürləri ilə bağlılığına, xalq adətlərinə, anasından eşitdiyi rəvayətlərə, Azərbaycan Kommunist Partiyasının inzibati maneçiliklərinə toxunmaqla yanaşı Azad Nəbiyevin tədqiqatları barədə müvafiq məlumat vermişdir.

“Novruz şərq ölkələrində” araşdırmasında filologiya elmləri doktoru, professor Aida İmamquliyeva Mərkəzi Asiya (Qazaxıstan, Sibir, Altay və Şimal Qərbi Çin türkləri - uygurlar), Ön Asiya (Şərqi Anadolu, Zaqafqazya, Cənubi Azərbaycan və Özbəkistan türkləri) və Şərqi Avropanı (qaqauzlar, Krım, Bolqariya, Yuqoslaviya, Kipr türkləri) əhatə edən coğrafiyada yaşayan türk xalqları tərəfindən Novruz bayramının keçirilməsinin məzmun etibarını ilə eyni, şəkildə müxtəlif olduğunu ortaya qoymuşdur. Aida İmamquliyeva Novruzun yaranması barədə Məmmədəmin Rəsulzadənin fikirlərinə yer vermiş, Mərkəzi Asiyadan Balkanlara qədər böyük bir ərazidə məskunlaşan türk xalqları tərəfindən Novruz bayramının keçirilmə formalarını təsvir etməklə yanaşı İran və bəzi ərəb ölkələrinin sərhədləri daxilində yaşayan digər xalqlar tərəfindən Novruz bayramının qeyd olunması, inkişafı və müasir dövrümüzdə qorunub saxlanılması ilə bağlı dəyərli fikirlərini söyləmişdir.

Kitabdakı məqalələrdən biri də “Ədəbiyyat qəzeti”nin baş redaktoru, Əməkdar incəsənət xadimi Ayaz Vəfalının “Xalqımızın müstəsna xidməti” mövzusunda olan yazısıdır. Məqalədə Novruz bayramının yaranma tarixi, xüsusən, respublikamızda qeyd olunma tarixi barədə araşdırmadan bəhs edilir və bu istiqamətdə Mirzə İbrahimovun və M.N.Təhmasibin yaradıcılıq fəaliyyəti qeyd olunur. Müəllif 1989-cu ildə nəfis şəkildə nəşr olunmuş “Novruz” kitabının Azad Nəbiyev tərəfindən təkrar nəzərdən keçirilərək bəzi zəruri əlavələrlə geniş oxucu kütləsinə təqdim edilməsindən də danışıq. Bu yazıda, eyni zamanda, Novruz bayramının etnik yaddaşda qorunub saxlanmasının bir çox əhəmiyyətli tarixi faktları oxuculara ilk dəfə təqdim edilir.

Akademik Teymur Bünyadovun “Novruz milli həyatın etnoqrafik aynasıdır” məqaləsi isə ixtisarla verilmişdir. Bu məqalədə Teymur Bünyadov Novruzun yaranmasını əkinçilik mədəniyyəti ilə əlaqələndirərək Qədim Şərqdə təşəkkül tapdığını və Azərbaycan xalqının bu bayramın yaranmasında, inkişaf etməsində öz töhfəsinin, öz payının və öz yerinin olduğunu bildirərək Novruzun tarixinin 4000 il bundan əvvəl təxmin edildiyini yazmışdır. Məqalədən aydın olur ki, Teymur Bünyadov etnoqrafik və tarixi faktlara, Azərbaycanın görkəmli şəxslərinin əsərlərinə əsaslanaraq Novruzun yaranma tarixi və təşəkkülü ilə bağlı kifayət qədər geniş araşdırmalar aparmışdır. Akademik Vasim Məmmədaliyev “Novruz və islam” mövzusunda məqaləsində Novruz bayramının tarixən hər cür siyasi görüş və əhvalatlardan uzaq olduğunu, elat həyatının bütün etnoqrafik gözəlliklərini özündə əks etdirən, yüksək ideyaları ilə xalqları birliyə, həmrəyli-

yə, qarşılıqlı anlaşmaya və dostluğa səs-ləyən bir bayram olduğunu qeyd etmişdir. Müəllif Novruz bayramının zaman-zaman siyasi və dini məhdudiyətlərə məruz qaldığı, xalqımızın islam dinini qəbul etməsindən sonra keçirilməsi ilə bağlı baş vermiş proseslər barədə ətraflı məlyazmışdır. V.Məmmədəliyev Novruzda İslam dünyagörüşünə zidd heç nə olmadığını və din xadimlərinin bayramı islami dəyərlərlə daha sıx bağlamaq üçün bayram günü Novruz namazının qılınmasının tövsiyə edildiyini də bildirmişdir.

Filologiya elmləri doktoru, professor Kamil Hüseynoğlunun ixtisarla verilmiş məqaləsində Novruzun tarixi və coğrafiyasından söhbət açılır. Minilliklər içərisindən keçib gələn qədim Novruz bayramı ilə bağlı ilkin inancların və mərasimlərin “Saka”, “Skit”, “Tur” və ya “Turanlı”, “Skif” adlandırılan etnosların arasında yaranması və tədricən böyük coğrafiyaya yayılması prosesi ilə bağlı tarixi faktlar nəzərə çatdırılmışdır. Məqalədə Novruzun Zərdüştilik dini vasitəsilə yayılması məsələsinə geniş yer verilmişdir.

Kitabda Novruz bayramının öyrənilməsinə həsr olunmuş elmi məqalələrdən biri də AMEA-nın müxbir üzvü Rafael Hüseynovun “Əbədi ahəng və tarazlıq ülgüsü Novruz” məqaləsidir. Rafael Hüseynov Novruzunu dini və siyasi çaralardan uzaq, təbiətin bəxş etdiyi, insanlara sevinc verən, 300 milyondan artıq insanı əhatə edən bayram adlandırır. Eyni zamanda Novruzun bərabərlik, dostluq, anlaşma, tolerantlıq, sülh, rifah bayramı olmaqla həm də siyasi yük daşdığını qeyd edir, bayramın bəşəri dəyərlərinə toxunur. Məqalədə dahi mütəfəkkir Nizami Gəncəvinin, Mövlana Cəlaləddin Ruminin, Şah İsmayıl Xətəinin, Zərdüşün fəlsəfi dünyagörüşlərinə, Qobustan qayaüstü təsvirinə istinadlar edilərək Novruzla bağlı bir çox məsələlərə aydınlıq gətirilməsinə cəhd göstərilir.

Kitabdakı elmi tədqiqatlardan biri də filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Kəmalə İslamzadənin “Təbiət və cəmiyyət dəyərlərinin harmoniyasına dair” məqaləsidir. Məqalədə müəllif Novruzun birlik, bərabərlik, bölüşmək, paylaşmaq kimi dəyərlərini sadalayaraq onların hər birini ətraflı şərh etmişdir. K.İslamzadə Novruzun gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyi gündə qeyd edildiyini xüsusi vurğulamış, insanların təbiətdə yaranan bu tarazlığı cəmiyyətdə də təcəssüm etdirmək üçün xüsusi tədbirlər gördüklərini tarixi mənbələrdən gətirdiyi faktlarla əsaslandırmışdır. Müəllif yazır ki, insanların bir-birinə antoqonis mövqedə duran gecə ilə gündüzün də dil tapıb bərabərləşməsindən ibrət götürərək, heç olmasa həmin günlərdə şah ilə rəiyyətin arasındakı uçurumu müvəqqəti də olsa aradan götürmək, ədaləti bərqərar etmək istəmişlər. Bu həm də təbiətlə cəmiyyət arasındakı harmoniyaya nail olmaq istəyi ilə bağlı olmuşdur. Müəllif son zamanlarda elmi texniki tərəqqinin (müvafiq tənzimləmə olmadan) inkişafının təbiətə təsirindən yaranmış iqlim dəyişikliklərinə, təbiət hadisələrinə toxunmaqla təbiətlə cəmiyyətin harmoniyasının pozulmasının böyük təhlükələrə gətirib çıxara biləcəyini cəmiyyəti təşkil edən insanların, xüsusilə bunu görməzdən gələnlərin diqqətinə çatdırmağa çalışmışdır.

Digər tədqiqatçılardan – Muxtar Kazımoğlunun «Ordubadda Novruz bayramı», Qalib Səyilovun «Şirvanda Novruz bayramı», Ülkər Nəbiyevanın «Şabran, Quba və Dərbənd ellərində Novruz», Ramil Əliyevin «Şəkiddə Novruz adətləri» məqalələrində isə Azərbaycanın müxtəlif güşələrində, bölgələrində Novruz bayramının, mərasimlərinin təntənəli şəkildə keçirildiyi göstərilmişdir. Milli etiqada dayanaraq səməni cücərtmək, yumurta boyamaq, tonqal qalamaq, torba atmaq, şirniyyat (şəkərbura, paxlava, qoğal, südlü çörək, kətə, bamiyə və s.) bişirmək, meyvə və çərəzlərdən xonça düzəltmək kimi atributlar bayramın hansı ərazidə keçirilməsindən asılı olmayaraq dəyişilməzdir. Həmçinin bu məqalələrdə hər bir bölgənin özünəməxsus adət-ənənə-

lərindən, özəlliklərindən, mərasimlər zamanı keçirilən maraqlı tamaşalardan, oyunlardan, ritual-lardan bəhs edilmişdir. Bütün bunlara diqqət yetirəndə görürük ki, bu mərasimlərin həyata ke-çirilməsi Novruzun əsas ünsürü olan Su çərşənbəsində başlayır və Od, Yel, Torpaq çərşənbə-lərində qədər davam edir. Bu müddət ərzində insanın tək-cə ev-eşiyi, həyət-bacası deyil, özü də ruhən təmizlənmiş olur. Ən yüksək insani hisslər onun qəlbinə hakim kəsilir.

Kitabın sonuncu bölməsi «Azərbaycanda Novruz nəğmə, inanc, tapmaca, adət-ənənə, ritual, oyun və mərasimləri» adlanır. Burada Novruzla, yazın gəlişi ilə bağlı ata-babalarımızın er-kən, ibtidai düşüncəsində yaranıb, epik təfəkküründə yaşayıb bu günümüzdə qədər gəlib çatan əkinçi nəğmələri, Novruz nəğmələri, atalar sözü, məsəlləri, inancları, tapmacaları, alqış və qar-ğışları və s. öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda, Boz ayın dörd müqəddəs ünsürü – Su, Yel, Od, Torpaq çərşənbələri haqqında məlumat verilmiş, hər biri müxtəlif görüşlərlə, inanclarla əlaqələn-dirilmişdir. Bu çərşənbələrlə bağlı keçirilən mərasimlərdə göstərilən oyunlardan, tamaşalardan, Novruz adətlərindən seçmələr verilmişdir. Ümumilikdə isə, oxuculara təqdim edilən bu kitab xalqımızın milli mədəniyyətinin, folklor dəyərlərinin, zəngin irsinin dünyaya çatdırılması və tanınması baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Кенуль Гасанова

Бакинский Государственный Университет (Азербайджан)

«НОВРУЗ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ» ИЛИ НАУЧНЫЙ ПОДХОД К НОВРУЗУ

РЕЗЮМЕ

Новруз является одним из самых значимых праздников, отражающих древние взгляды азербайджанского народа на природу, его убеждения, связанные с приходом весны, земледелием, а также скотоводством. 30-го сентября 2009-го года этот праздник был включен в «Список нематериального культурного наследия человечества» ЮНЕСКО, 23-го февраля 2010-го года на 64-ой Сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций «21-ое марта» было объявлено «Международным Днем Новруза». «Новруз в Азербайджане» является новым проектом, который позволит шире распространить азербайджанские ценности праздника. В представленной книге были собраны примеры песен, игр-представлений, хранящие в себе высокие моральные ценности, традиции, древние ритуалы и взгляды Новруза. Здесь, также, опубликованы научные статьи об истории и географии Новруза, и его места в системе национальных моральных ценностей.

Ключевые слова: Новруз, март, фольклор, нравственные ценности, традиции, ритуалы, чершенбе, земледелие, праздник, статьи, фолклористика.

Konul Hassanova

Baku State University(Azerbaijan)

Novruz in Azerbaijan or approach to Novruz

S U M M A R Y

Novruz is one of the most significant holidays reflecting the ancient views on nature and beliefs associated with the arrival of spring, agriculture and cattle-breeding of Azeri people. Holiday Nowruz

was added into the List of Intangible Cultural Heritage of the Humanity endorsed by the UNESCO on 30 September 2009 and during the 64th Session of the United Nations General Assembly held on 23 February 2010 “21 March” was proclaimed the “International Nowruz day”. “Nowruz in Azerbaijan” is a new project enabling to widely spread the azeri values of the holiday. The cultural patterns of the songs, games and plays preserving the high ethical values, traditions, ancient rituals and views related to Nowruz are assembled in the present book. Moreover a number of scientific articles on the history and geography of Nowruz, its place in the system of national moral values also are published in it.

Key words: spring, march, article, folklore studies, Nowrus holiday, ceremony, research, Tuesday, cultural values, national spirit, international, decision, agriculture, ritual.